

Završna rasprava

Voditelji rasprave: Vladimir P. Goss i Milan Pelc

Maja Nodari

Predlažem da počnemo s najnecjenjenijom, a ako ne to, onda bar najugroženijom profesijom unutar struke, koja se zove konzervatorska. Kolega Drago Miletić dao je izvrstan uvod u ovo što imam kazati. To bješe doista emotivno izlaganje, ali kakvo drugačije ono može biti? Ja bih rekla da su to izlaganja visokih frustracija, ali i visokih rizika. Jer naime, ako niste znali, državni službenici u krilu Ministarstva kulture niti ne smiju »općiti s javnošću«, kako se to lijepo kaže. Ili još bolje kao što je to rekao pokojni dragi Radovan Ivančević kad me više puta pokušavao zvati u Konzervatorski odjel u Dubrovniku. Onda bi mi kazao: »Majo, pa ti si samo broj jer ja do tebe uopće više ne mogu drugačije doći pored svih centrala i svega ostaloga.« No, jedno pojašnjenje, neću kazati replika, nego pojašnjenje na ono što je kolega Miletić pokazao. To je bio paradigmatički primjer hrvatske renesanse, ljetnikovac Petra Sorkočevića na Lapadu iz 1521. godine, a u vlasništvu je HAZU. Za onaj toaletni čvor ili mokri čvor, ili zovite ga kako god, stručni suradnici nisu ni vidjeli taj projekt, ali smo doznali kasnije kada smo po drugim poslovima išli u taj prelijepi ljetnikovac da je on ni više ni manje bio, jest i ostao projekt akademika Begovića. Nakon toga, nakon takvih spoznaja naprosto ruke su vam vezane, odnosno usta su vam vezana institucijom pročelnika i onda dalje. Drugo, netko je ovdje također rekao da moramo donijeti temu za idući kongres. A ja se pitam kao konzervator, a što ćemo raditi u međuvremenu? Jer se ravnamo svi po onoj da Englezi uče u Cambridgeu, a mi neprestano, stalno, iznova isključivo i samo na greškama. Zato svoje predavanje nisam intonirala u tom smislu jer jednostavno te greške, kojih je na dubrovačkom području previše, ne bi mogle stati u okvir od 15 minuta. Pa sam govorila o izumiranju kôda života grada jer to dakako generira sve te greške i one koje će doći. Za sada samo toliko.

Ivo Maroević

Htio bih reći samo dvije stvari. Jednu vezanu uz izlaganje kolege Pelca. Naime, mislim da bismo se što se tiče precizne dokumentacije na leksikografskoj razini morali dogovoriti oko određenih standarda podataka. Moje je iskustvo da sam radio za jedan njemački leksikon hrvatske arhitekture. U našim leksikografskim izdanjima sam imao 50% podataka koji su odgovarali podacima njemačke leksikografije. Oni traže

da se kaže zgrada, kućni broj i mjesto, znači Zagreb, Kumičićeva 5, ime arhitekta. To jednostavno nemate u našim leksikografskim podacima. Negdje ima, negdje nema i bilo bi dobro da se mi kao povjesničari umjetnosti dogovorimo oko nekog standarda onih podataka koji bi bili ulazni podaci i koji bi onda bili nekakav protokol koji bi na neki način bio razina do koje želimo doći. To je moj prijedlog. Naravno, to nije jednostavan posao. O tome bi trebalo govoriti, toga ima. Naravno, radi se i o umjetničkoj topografiji i o nizu sličnih stvari. Druga stvar, vezano uz ono što je kolegica Nodari govorila. Ukinuli smo struku konzervatora na taj način što smo ukinuli njihovo školovanje, odnosno nismo ukinuli, shvatili smo da je nepotrebno i ukinuli smo njihovo strukovno udruživanje, znači gdje bi oni mogli govoriti a da im nije zabranjeno govoriti. Ja sam o tome govorio na prošlom kongresu. Čak sam dobio vrlo lijep odgovor jednog kolege, kaže: »Pa nas ne treba učiti, mi sve znamo. Mi smo naučili od naših pokojnih prethodnika i mi ne moramo ništa učiti na Sveučilištima.« Možda će nas ovaj Bolonjski proces, o kojem ja nemam apsolutno visoko mišljenje jer mislim da je to »Šuvarova reforma« na visokoškolskoj razini, ali da će nas možda usmjeriti prema tome da definiramo zaštitu kulturne baštine, da ne kažem zaštitu spomenika, jer oko spomenika ima dilema, znači zaštitu kulturne baštine kao profesiju koja treba imati školovanje, strukovno udruživanje i etiku. Bez toga nema profesije. Evo, za početak toliko.

Milan Pelc

Mislim da trebam nešto nadodati u vezi s opaskom profesora Maroevića kada je riječ o standardima koji se očekuju u izradi ovakvih priručnika. Ja sam pokušao na Institutu s jednom grupicom suradnika pokrenuti projekt izrade biobibliografskog leksikona hrvatskih umjetnika i zapravo nastojimo da to bude otvoreni leksikon tipa baze podataka koji bi bilo moguće stalno dopunjavati. U prvoj fazi on će imati temeljne podatke, a onda će se dalje moći dograđivati i ići u smjeru što je moguće veće preciznosti. I u biografskom smislu i u smislu kataloške obrade opusa pojedinih umjetnika, a isto tako i u bibliografskom smislu s vrlo preciznim navođenjem svega onoga što se u bibliografiji o pojedinom umjetniku može doznati. Taj posao je započet. Moram reći da on ne ide previše brzo jer svi imamo i mnogo drugih obaveza, ali na-

stojat ćemo ga ipak dalje voditi i dovesti do nekog rezultata. Evo toliko u vezi s time.

Višnja Flego

U Hrvatskom biografskom leksikonu mi donosimo kod arhitekata i sve kuće i gradove. Mislim da naša struka ne obraća dovoljno pozornosti na Hrvatski biografski leksikon, da se članci u struci ne čitaju jer mi doista nastojimo sve biografije iz likovne struke obraditi temeljito i precizno.

Snješka Knežević

Voljela bih da se javljaju mlađi kolege koji su sada aktivni, ali eto hoću reći da je ovaj kongres dao svima nama, pretpostavljam, koji smo ga pažljivo pratili, mnogo poticaja za razmišljanje. Ja bih rekla nekoliko riječi o onomu što smo čuli od kolege Gossa i Pelca. Prvo, pitanje o recepciji naše umjetnosti u svijetu i o perifernom kompleksu. Možda postoji takva recepcija u svijetu, a to su potvrdili i naši kolege. Međutim, mi nemamo takvih kompleksa. Ne samo da to možemo reći deklarativno, nego to naši kolege dokazuju svojim radom. Oprostite, spomenut ću samo one referate kolega koje sam mogla slušati, nisam mogla slušati, dakako, sve, ali jučer sam čula referat Darje Radović Mahečić i Petra Preloga koji su vrlo utemeljeno, vrlo ozbiljno i vrlo opsežno govorili upravo o tom problemu. Dakle, nije problem u tomu da li mi imamo ili nemamo komplekse. Problem recepcije je mnogo složeniji. To znači ući u jedan sustav u koji je vrlo teško prodrijeti i ja znam da je kolega Pelc pokušao uspostaviti kontakte s određenim važnim izdavačkim poduzećima u Europi. Čula sam u Beču, koji je jedno od najvećih središta tradicionalne povijesti umjetnosti da su i oni kao mala sredina ucijenjeni od tih velikih koncerna. Danas da bi stvarno jedna publikacija dospjela u knjižare, da bi dospjela svakamo, ne samo na internet, koji se može ugasiti, koji se gleda i ne gleda i koji ne treba precjenjivati, iza toga treba stajati i kapital i veliko poduzeće. To su danas koncerni i oni nas ucjenjuju. Ne samo nas, nego sve. Drugo, mi smo svi s našim radom, našim znanstveno-istraživačkim radom, htjeli mi to ili ne u funkciji jedne goleme nove industrije, a to je industrija kulture. Mi smo isto tako, htjeli mi to ili ne, eksploatirani, ali ono o čemu smo razgovarali u pauzi, trebali bismo barem definirati do koje mjere se želimo dati eksploatirati. A da moramo u nekim procesima sudjelovati, to je neizbježno ako želimo ostati živi.

Sada bih rekla nešto u vezi s ovim što sam razabrala iz izlaganja kolege Pelca. Kolega Pelc je govorio zapravo o hipotekama te naše struke. Da, hipoteke postoje, da, u našoj sredini, a ne samo u našoj struci, postoji apsolutno i samo kontinuitet diskontinuiteta. Oprostite, to jest paradoks, ali to je istina. Postoje isto tako i napadi amnezije koje iz generacije u generaciju konstatiramo. To je isto tako činjenica. Kad se govori o tim hipotekama, primjerice kad se govori o topografiji, vi spominjete Szabu, vi spominjete Kukuljevića iz drugog aspekta, koliko sam shvatila. Pitanje se danas postavlja, mi smo o tom pitanju mnogo puta razgovarali među kolegama i u tim sporadičnim kontaktima u Institutu, da li se topografija danas može raditi na paradigmama 19. stoljeća.

Jedan dio, veći dio sretnijih europskih naroda to je odradio do konca 20. stoljeća i u prvim desetljećima 20. stoljeća. Da li mi danas trebamo raditi katalogizaciju i inventarizaciju spomenika što je bio temelj takvog pristupa. Budući da danas postoji podjela rada, to bi danas trebali raditi, a jednim dijelom su i odradili Zavodi za zaštitu ili bismo mi trebali inzistirati na onom na čemu naša struka treba inzistirati, a to je interpretacija i selekcija. Dakle to jedno pitanje koje se postavlja, po mom mišljenju vrlo ozbiljno pitanje. Institut je preuzeo taj golem zadatak, ali se postavlja pitanje može li on to doista i realizirati na način na koji se radi.

Pitanje sinteze. Slušamo o tom pojmu sinteze i to postaje jedan ideologem, ja bih tako kazala, odavno, 30-ak godina. I pitamo se što su sada sinteze, u današnje vrijeme. Nije li većina tih knjiga koje imamo kao sinteze zapravo potaknuta izdavačkim projektima i nisu li one sve zapravo trebale imati znanstveno-popularni karakter. Što znači danas i na kojim paradigmama, teorijskim i metodološkim, raditi sintezu npr. povijesti umjetnosti u Hrvatskoj ili na tlu Hrvatske? Je li to uopće moguće? Naravno, moguće su sinteze pojedinih epoha, pojedinih razdoblja, stilova ako hoćete, nije važno. Ali ove velike, ja bih rekla idealističke, projekte kakvi su se radili, ti golemi svesci, te enciklopedije pregleda koje imamo još u našim bibliotekama, da li to uopće treba raditi, da li je to potrebno raditi? Mi danas imamo golemu i preveliku literaturu. I još nešto u vezi sa strateškim objektima jer već vidim da me Adi kao pravi televizijski moderator gleda s prijekorom jer previše govorim. Reći ću samo nešto u vezi sa znanstveno-istraživačkim radom i projektima. Vi ste se referirali na Szabu, vi ste se referirali na Kukuljevića. Ja bih htjela zbog naših mladih kolega kazati, jer to naša generacija podrazumijeva, ali vrlo je važno reći da je Institut za povijest umjetnosti zasnovan na jednom od najvećih, najopsežnijih i najdugoročnijih interdisciplinarnih projekata a to je bilo istraživanje gradova Istre i Dalmacije. Zahvaljujući tom projektu stvorena je golema infrastruktura na temelju koje je izrađeno i publicirano bezbroj specijalističkih studija, doktorata, monografija itd. Dakle, imamo nešto što jest naša baština, što treba nastavljati. Naravno, s drugačijim pogledima, s drugačijim možda i paradigmama. Ali mi tu tradiciju imamo. I ta tradicija nešto znači.

I još nešto. Htjela bih poduprijeti ono o čemu je govorila Maja Nodari. Meni se čini da je pitanje zaštite spomenika i konzervatora osnovno pitanje naše struke i predložila bih da to bude jedna tematska konferencija, ako ne i kongres. Hoću reći, čula sam od kolege Dulibića da postoji jedna vrsta specijalističkoga dodiplomskog rada i studija na povijesti umjetnosti. Zašto, pitam, ne postoji specijalistički diplomski na povijesti umjetnosti. Takav studij postoji na arhitekturi. Kršim sada jedan princip, a to je princip diskrecije, da kažem da sam ja bila recenzent toga studija. Taj studij je dobro koncipiran, ali, naravno, treba ga još i doraditi, ali na tom studiju nema nijednog povjesničara umjetnosti, a u našim konzervatorskim zavodima počinju prevladavati konzervatori-arhitekti. Gdje smo mi? Oprostite na duljini.

Vladimir P. Goss

Iskreno zahvaljujem na ovim tvojim riječima. Reći ću samo par opaski. Ono što sam ja rekao ne odnosi se na kritiku struke, nego se odnosi na kritiku mentaliteta uopće. Ti dođeš u Požegu, a on tamo bagerom ruši zid koji je upravo lociran, da bi ga srušio prije nego što ga netko vidi. Što će nam to, to je staro, idemo graditi atletsku dvoranu. To je mentalitet s kojim se mi sudaramo, to je mentalitet da ništa naše ne valja, idemo graditi McDonald's. Ja nemam kompleksa manje vrijednosti, vjerujem da nitko ovdje nema, a o mojim studentima i novacima da ne govorim. Možda se to krivo razumljelo, ali u svakom slučaju sam pojasnio. Druga stvar, ovo što si ti spomenula (S. Knežević) je strašno važno pitanje struktura i možda bi i mogli malo skrenuti diskusiju u tom smislu. Ja sam uspio pred nekoliko tjedana doći do jednog od naših pregovarača, konačno. U jednom od područja. Ne baš u onom u kojem bih htio, ali dobro. U jednom od područja za pregovaranje za pristup Europskoj Uniji. Naime, mene muči isto ono što si ti toliko puta naglasila, a to je pitanje što će se dogoditi s nama, što će se dogoditi u ovom cijelom našem spektru situacija, problema itd. s ulaskom u Europsku Uniju. Ja sam zapravo rekao čovjeku da mi zaista imamo dobro očuvanu kulturnu i fizičku ekologiju. Možda to zvuči jako čudno, ali to je istina, specijalno ako pogledate ovu našu situaciju između Save i Drave. Tu imate još fantastičnih stvari i to treba sačuvati ne kao spomenik, spomenik spomenika, pa onda u nekakvom izoliranom okruženju nebodera i slično, nego kao kulturni pejzaž, kao nešto što je raslo, što će rasti i dalje, možda postojati i kvalitetnije. I čovjek je konačno rekao: znate što, vi ste mene uvjerali, vi bi trebali, odnosno sve te struke koje tu surađuju, trebali bi razmisliti o jednom akcijskom planu koji bi djelovao u tom smislu da se hrvatska kulturna i fizička ekologija zaštite u tijeku, odnosno prije ulaska u Europsku Uniju. Mislim da se tu u potpunosti slažemo i da bi tu nešto trebalo, pod hitno, poduzeti. Po mom mišljenju naša najveća vrijednost je zapravo taj total kulturne ekologije koja se još stvarno može očitavati. Naravno, ne u podsljemenskom prostoru i ne između Splita i Trogira jer smo uspjeli uništiti svoje najkvalitetnije povijesne i kulturno-povijesne pejzaže.

Milan Pelc

Moram se malo osvrnuti još na ove prigovore ili dvojbe oko nekih tema o kojima sam govorio. U prvom redu oko zaostataka koji nikada nisu ovdje u našoj povijesti umjetnosti dovršeni. To su topografija i sinteza. Mislim da kad je riječ o topografiji, da se tu ne radi o nečemu što pripada samo 19. stoljeću. Radi se o paradigmi koja je živa i danas i kad vi, recimo, pogledate što se zbiva u vanjskim sredinama, dakle u razvijenom svijetu, onda ćete vidjeti da stari Dehio koji je završen koncem 19. i početkom 20. st. sada doživljava nova i proširena, vrlo temeljito dorađena izdanja. Kada pogledate što rade austrijski povjesničari umjetnosti, kod njih se to događa kroz njihovu službu zaštite, dakle kroz *Denkmalschutz* u lokalnim središtima kao što je Linz ili Salzburg ili Graz. Oni rade vrlo, vrlo temeljito, minucioznu topografiju, upravo onako kao što je profesor Maroević rekao, praktički sva-

ka ulica, svaka zgrada od iole važnije spomeničke vrijednosti ima svoje mjesto u toj topografiji. Tako da, recimo, takve topografije za jedan veći povijesni grad kao što je Linz obuhvaćaju po tri velika sveska. To je nešto što se također radi godinama, ali se radi simultano u različitim središtima. To je ono što mislim da trebamo napraviti bez obzira što je to posao koji je u svom elementarnom obliku trebao biti završen u 19. st. ili početkom 20. Za njim još uvijek i danas postoji potreba. Pa stoga ponavljam ono što je Szabo rekao: »Što se više toga dokumentira, što se više toga zabilježi, što se više toga obuhvati topografskim istraživanjem, to će više stvari biti zaštićeno, ako nikako drugačije, barem će biti zabilježeno, barem će biti sačuvano za memoriju.« Mnoge stvari odlaze nepovrat, ali treba ih ovakvim istraživanjima, upravo topografskim istraživanjima ih treba zaštititi za budućnost, barem za memoriju budućnosti.

Što se tiče sinteze, čini mi se da ni ona nije izgubila aktualnost. Naime, upravo zbog toga što postoji more literature o različitim temama čini mi se neophodnim da se u jednom trenutku, jednom sinkronijskom ili dijakronijskom momentu, kako hoćete, učini nekakav presjek i da se u jednoj suvremenoj knjizi prikaže ili povijest umjetnosti u globalu u Hrvatskoj ili pojedina područja povijesnog razdoblja, da onaj tko želi nešto dalje saznati, tko želi uopće nešto saznati o određenoj tematici da ne mora sada ispitivati stotine i stotine naslova, nego da ga jedna suvremena knjiga sa suvremenim pristupom, s kritičkim odnosom prema svemu onome što se pisalo, na koncu konca, to je uvijek neka vrsta kompilacije, da ga uputi na ono što je najvažnije, da ne mora sada ponovno čitati sve radove iz 19. i 20. st. o određenoj temi. Mislim da je to smisao sinteze. Nije smisao sinteze samo da prezentira umjetničku baštinu, iako je i to važno, nego i između ostaloga to da olakša istraživanja, odnosno da usmjera istraživanja na određenoj razini, na određenom stupnju njihove suvremenosti. To je sada već težak posao za jednog čovjeka upravo zato što postoji mnogo izvora i vrela i bibliografskih jedinica koje treba konzultirati, ali jedna skupina ljudi – stručnjaka za svoje područje – bi mogla to savladati i prikazati. To su upravo napravili Austrijanci prije nekoliko godina. Prikazali su svoju povijest umjetnosti u šest svezaka. Mi na Institutu imamo tu njihovu povijest austrijske umjetnosti, mi se njome svi služimo u Hrvatskoj, ali Hrvatska nije uspjela proizvesti niti jedan takav svezak. Mislim da je to danas potrebno bez obzira na sve nedoumice, ali mi ne možemo skupiti kvalificiranu grupu ljudi koji će u zadanom roku savladati takav zadatak. U roku koji je razuman, koji nije dvadeset godina, nego tri ili četiri. Mislim da je to frustrirajuće i nemojmo govoriti da se radi samo o vanjskim faktorima koji nas onemogućavaju.

Što se tiče Instituta za povijest umjetnosti, on nije mogao ostati samo institut za urbanistička istraživanja. On se morao logikom znanstvenih interesa proširiti i proširio se. I mislim da se ne može očekivati da se on bavi samo urbanizmom ili samo jednim segmentom naše suvremene ili povijesne problematike, nego da je baš dobro da se on bavi sa što više tema i da vodi u istraživanjima. Naravno, ne može sam ostvariti velike projekte poput iscrpne topografije u kratkom

roku, jer to nije jedino čime se istraživači bave. Osim toga, želio bih istaknuti, a to je i prošli put ustanovljeno, da ne postoji želja Ministarstva kulture da potpomogne velike projekte poput topografije. Ovdje danas nema nikoga iz administracije Ministarstva kulture, nema pomoćnika ministra koji je zadužen za spomeničku baštinu. To je ipak žalosno i to je valjda pokazatelj odnosa toga ministarstva prema istraživanjima baštine.

Frano Dulibić

Dao bih kratko pojašnjenje na mišljenje o pitanju udjela konzervatorstva u nastavnom programu. Naime, Bolonjski proces je razdijelio nastavu na tri dijela: na trogodišnji diplomski studij, na dvogodišnji diplomski koji smo dakle razgranali u nekoliko smjerova, gdje smo jedan smjer predviđeli za konzervatorski i dali mu izrazito značenje time, i trogodišnji doktorski studij na kojem se može dalje doktorirati i dalje specijalizirati konzervatorska struka. Ja se slažem s kolegicom Knežević da je raniji poslijediplomski studij bio vrlo kvalitetan i mi smo zapravo neke elemente toga prenijeli u taj naš dvogodišnji diplomski dio studija jednostavno zato što su zapravo svi stari poslijediplomski studiji na fakultetima morali biti ukinuti i sada se rade programi za nove doktorske studije. Naprosto nitko više ne može magistrirati. Magisterij u nekadašnjem obliku je ukinut, ljudi će diplomirati, dakle završiti petogodišnji studij s titulom magistra struke, ne magistra znanosti, a nakon toga će imati mogućnost u trogodišnjem doktorskom studiju dobiti titulu doktora znanosti. Evo, samo toliko.

Katarina Horvat Levaj

Javila bih se u vezi s kritikom topografije. Naime, sudjelovala sam u uređivanju dviju knjiga. Mislim da se naš ravnatelj, Milan Pelc, možda malo neprecizno izrazio, pa da je krivo shvaćen, a da nije tako mišljeno, da se topografija nadovezuje izravno na metodologiju Gjure Szaba. Naime, kao i ovo spomenuto istraživanje gradova, i projekt topografije je utemeljio prof. Milan Prelog i taj projekt je sadržavao onda kao svoje temeljno obilježje znanstveno istraživanje, interpretaciju, pa čak i selektivnost. I mislim da je ta metodologija primijenjena u te dvije knjige, odnosno već i u prvom, Koprivnici, a pogotovo u Križevcima i Ludbregu, i da su većinu priloga radili relevantni stručnjaci i da su članci pravi znanstveni radovi. Tako da nikako nije smisao naše topografije samo katalogizacija. Naime, provedena su i terenska istraživanja, restauratorska, arhivska, samo što je princip jedna manja regija, ali svi kvalitetni spomenici. Mislim da bi to trebalo više puta ponoviti jer nam se stalno predbacuje da je to kao inventarizacija, a da to nije naš posao.

Snješka Knežević

Draga kolegice, meni je jako poznat vaš rad i vrlo cijenim vaše knjige, ali ako ćete tim tempom nastaviti, onda za 150 godina nećemo imati topografije. Mislim, vi radite superkvalitetno, vrlo kvalificirano, vrlo utemeljeno, ali mislim, je li to uopće perspektivno, da uopće dočekamo nešto na taj način. To je bila glavna primjedba.

Katarina Horvat Levaj

Bilo je rečeno, pardon što se opet vraćam na tebe (V. Flego) i na to da je Leksikografski zavod spor. Institut za povijest umjetnosti je također spor, ali bolje obraditi nešto temeljito, nego na brzinu pa površno...

Ivanka Reberski

Kolegica Snješka Knežević apsolutno dobro zna kako je uopće pokrenuta umjetnička topografija Hrvatske i što ona jest i što ona znači, ali ja bih ipak rekla nešto. Nažalost, činjenica je i od toga ne možemo pobjeći da smo sa svime silno zakasnili. To je jedno. Drugo, da smo i s topografijom jako kasno krenuli i da čitava stvar oko rada na umjetničkoj topografiji teče vrlo polagano. Za prvi dio ovoga o čemu govorimo mi nismo krivi jer smo mi ipak generacija koja je pokrenula topografiju. Ovo drugo je vjerojatno apsolutno naša krivnja, ali je stvar u tome da se premalo ljudi uključuje u rad na topografiji, jedno, a drugo da je zapravo kao i u svemu, kao i u zaštiti spomenika, kao i u znanstvenim istraživanjima, u objavljivanjima i u svemu donekle kriv i sam sistem i način financiranja znanstveno-istraživačkog rada unutar kojega se odvija umjetnička topografija. Zapravo, umjetničku topografiju bi trebalo podupirati Ministarstvo kulture. Ona bi trebala biti postavljena na drugim osnovama, ali Institut za povijest umjetnosti nema drugog načina nego obavljati posao na topografiji preko svojih projekata, a projekti se formiraju tako da jedna osoba može biti samo na jednom projektu. Dakle, svaki istraživač koji radi u Institutu, na fakultetu ili negdje drugdje, njegova je želja ili potreba da on zapravo djeluje na projektu na kojem će dati najvažnije znanstveno-istraživačke rezultate. Topografija je ekipni rad i u njemu trebaju sudjelovati stručnjaci različitih područja, različitih profila. Mi smo ju sada sveli na povjesničare umjetnosti, mi smo sada čak i arheologiju morali izbaciti iz topografije. Arheolozi zaista sami rade svoju arheološku topografiju a mi smo se koncentrirali samo na spomeničku baštinu i na inventar. I to se pokazalo kao preširoko i da nas to vodi strahovito dugo do krajnjeg rezultata. Evo ja ću vam sada reći i zadnji rezultat koji je pred objavljivanjem toliko da vidite da nije tako katastrofalno. Naravno, to je samo jedan mali dio, ali to je ipak jedna veća regija, Krapinsko-zagorska županija, dakle gotovo čitavo Zagorje je ovdje obuhvaćeno. Osvremenili smo rad na topografiji da je on u bazi podataka, dakle on će ostati neprekidno u mogućnosti da se proširuje, da se upotpunjuje novim podacima. Dakle uspostavljena je i baza podataka. Tu sada postoji mogućnost da se sve županije, sve ostale općine dalje uključuju u tu bazu, isto tako da je cijeli slikovni materijal i priprema slikovnog materijala rađena digitalno u Institutu i da ta digitalna baza slikovnog materijala koja ulazi u knjigu sada ostaje i bit će dostupna svima. Evo toliko u kojoj se fazi sada nalazimo. Još jedno samo, odgovor isto Snješki, činjenica jest da zaista mi trebamo poraditi na interpretaciji i na selekciji. Međutim, mi ne možemo čitavo vrijeme samo obrađivati vrhunske spomenike i samo se zadržavati na njima. Mi zaista moramo u jednom trenutku napraviti inventar što je na našem znanstvenom, odnosno kulturnom području zaista na-

stalo i iz tog cjelokupnog inventara se onda radi izbor, a ova-ko se radi izbor i na terenu mi zaista ne znamo što imamo. Dalmacija je jako dobro obrađena, ali sjeverna Hrvatska na-žalost nije. Živi svjedok je kolega Goss, koji je neprekidno na tom terenu, da zaista premalo poznajemo i da mi zaista nemamo napravljen inventar. Ministarstvo kulture, koje, na-žalost, ima ingerenciju nad zaštitom spomenika, radi registar spomenika i registrira samo ono što će biti zaštićeno, a mi kao povjesničari umjetnosti moramo prvo imati pregled. Iz ovog malog segmenta umjetničke topografije Krapinsko-za-gorske županije koja se posljednja radila u Institutu za povi-jest umjetnosti, napravljeno je nekoliko znanstvenih radovo-va, magisterija i doktorata. Dakle, iz te situacije koju dobi-jete i vidite na terenu, zapravo vi onda možete cijeli život imati temu na kojoj će se dalje raditi. Mislim da smo straho-vito zakasnili, mi trebamo silno užurbati taj posao i moramo se zapravo regionalno povezati. To je činjenica, ali mi taj po-sao moramo obaviti paralelno s interpretacijom svega, ne samo vrhunskih spomenika nego i isto tako naše umjetničke ne samo baštine nego umjetnosti koja je nastajala i koja za-pravo samo pokazuje širinu onoga što mi imamo.

Milan Pelc

Možda sam previše isticao Szabu, premda je Prelog, i čitav njegov rad i metoda, također jako važan. Dapače, meni je žao što mi je to promaklo i nije namjerno, pa se evo zbog toga ispričavam. Samo hoću dodati da je rad na topografiji ujedno i poligon za mnogostruka istraživanja i za izrade doktorskih disertacija, mjesto na kojem mogu učiti mladi istraživači. Bitno je da stalno napreduje. Što kvalitetnije i što šire.

Ratko Vučetić

Mogu i ja dodati koju riječ o topografiji. Čini mi se da su po-lazišta naših topografija kriva. Polazišta naših topografija su pojedinačni spomenici, a polazište bi trebao biti prostor, me-đusobni odnosi spomeničke baštine u tom prostoru, a tek se-kundarno na kraju pokretni inventar. Čini mi se da je topo-grafija ipak nešto što bi se trebalo baviti prostorom, a kao što smo vidjeli u dosadašnjim raspravama, u onoj burnoj raspra-vi o urbanizmu, očito nam je prostor veliki problem i jedna od rijetkih vrijednosti prema kojoj očito nemamo pravi od-nos. Hvala.

Tonko Maroević

S jednom temom bih se vratio malo unatrag, a s jednom dru-gom mislim do čega nam mora biti stalo. Ono zbog čega se vraćam unatrag je kompleks manje vrijednosti. Meni se čini da smo upravo mi, povjesničari umjetnosti u Hrvatskoj, u prilici da se brinemo o proporcijama vlastitog mjesta u svi-jetu. Dakle, to je ono što smo na neki način postavili sami kao zadatak i s druge strane da time ponudimo na neki način primjer i napuhivanja, jer bi ono ispalo groteskno i smiješ-no, ali isto tako naravno ni ponižavanja, nego traženje, goto-vo bih rekao objektivnijeg mjesta nego što su to u stanju, ako hoćete, kolonijalne pozicije. Sjećam se naslova Umber-ta Eccia *De la periferia dell' impero*, gdje je napisao, narav-no, iskompleksirani Talijan koji doživljava na neki način

američku kulturnu okupaciju, a ja sam – s prijateljima Tali-janima – i mi bismo mogli napisati knjigu *De la periferia de la periferia*, što bi na neki način bio odgovor i možda na neki način dijalektički negacija negacije. Tj. mi bismo mo-gli učiti Talijane kako se kompleks perifernosti može pretvo-riti u relativnu pozitivnu vrijednost, ukoliko je naravno sa-mosvjestan, koji nas sili neprekidno na relacioniranje. Povi-jest umjetnosti ili povijest bilo koja uvijek je relacioniranje. Prema tome naša je mogućnost da to učinimo, ne možda na »karamanovski« način jer je Karaman u svoje vrijeme to učinio egzemplarno, a možda se i treba na neki drugi sličan način. Karamanovu knjigu koja je bila prevedena na njemač-ki bio sam poklonio Werneru Wölfflinu, Švicarcu, govoreći da možda nudim i njemu instrument za zajedničku borbu protiv nekakve jedinstvene povijesti umjetnosti koja bi ima-la samo jednu perspektivu iz jednog središta, a to se već 60-ih i 70-ih godina na neki način polako gubilo, osobito, na-ravno, oko prebacivanja akcenta u Ameriku.

Zvonko Maković

Mislim da je tu potaknuto nešto što je vrlo aktualno. Ja bih se zapravo nadovezao na ono što je Tonko govorio, ali i na čitav taj problem provincije, provincijalnosti. Mislim da je nešto važno istaknuti, a to se prešućuje ili se preko toga ola-ko prolazi. Jučer sam pokušao nešto apostrofirati. Riječ je o hijerarhizaciji vrijednosti. Mi smo vrlo često skloni da se precjenjujemo i podcjenjujemo, da se ne gledamo realno. Pa smo tako, a dozvolite, upravo iz naše struke u nečemu pred-njačili Brunelleschiju, u nečemu smo prednjačili Franku Lloyd Wrightu, u nečemu smo jednaki ne znam kome, Rodinu, i uglavnom to nas, dakako, kada se promatra s distan-ce, kad nekom Talijanu pokažeš neku našu kupolu ili bilo što drugo i kažeš da je to prednjačilo Brunelleschiju, on nas ne može razumjeti, kada nekome kažeš da je diletantska arhi-tektura Meštrovića ravna Wrightovoj u muzeju Guggenhe-im. Nitko nas ne može razumjeti. Kada nekome kažeš da je Meštrović ravan Rodinu ili da je u nekom slučaju nastavljač Rodina, da je najveći kipar, neće nas razumjeti. Hoću reći da to stvara zapravo metastazu provincijalnosti. Upravo to pre-tjerivanje. S druge strane kažemo: mi ništa ne vrijedimo, mi smo provincija itd. Jesmo provincija, naravno, ali tu svoju provinciju ne treba liječiti sasvim neadekvatnim mjerilima i proglašavati se silno značajnim. Otvorite danas bilo koje no-vine, otvorite prije mjesec dana, otvorite za mjesec dana, na svakoj kulturnoj rubrici naći ćete ime, neki novinar će pisa-ti *svjetski priznati umjetnik*, *svjetski priznata umjetnica* pa onda govori imena, neću nabrajati, mahom su to recimo su-vremeni umjetnici. Što znači svjetski priznata... – neću, za-malo sam se zaletio i spomenuo jedno ime – ili drugo ime ili bilo koje. To mene ne interesira, on u svijetu zaista ne postoj-i. A ne postoji između ostaloga i zato jer mi kažemo da je on jako velik, a on nema svoj referentni klub gdje ga se može odmjeriti pravilno u svijetu. Prema tome, dok mi sami sebi ne utvimo u glavu, a potrebno je biti vrlo radikalno, vrlo agresivan u tome da su neke vrijednosti upravo takve kakve one jesu, *veličina malenog*, kako bi rekla Željka Čor-ak. No u svakom slučaju ja polazim od toga i gledam sebe,

kao, značajan sam, velik sam i važan sam, moja baština je takva. Upravo zbog toga i toga, zbog svoje posebnosti. Zbog toga, pa od Riegla pa nadalje neću spominjati neke probleme za koje sam smatrao da su davno apsolvirani. Prema tome dok se kod nas ne počne zaista gledati s kriterijem, s hijerarhijom koja je zaista relevantna, koja ima svoj referentni krug prepoznatljiv, koja se može čitati iz Budimpešte, iz Milana, iz Sarajeva da to nešto znači, mi ostajemo neprepoznatljiv i ostajemo debelo provincijalni. Mi nismo izmislili, mi ne možemo biti iz nikakvih razloga ispred Brunelleschija. Meni i mnogima od vas ovdje vrlo dragi hrvatski pjesnik, a često volim citirati pjesnike, Danijel Dragojević napisao je jedan kratki esejčić, pjesmu u prozi, da je pročitao negdje u novinama kako je jedan Bugarin izumio lijek za rak i kako je to sasvim, dakako, nemoguće. Uglavnom, parafraziram i slobodno prepričavam jer se neke stvari ne mogu izmisliti tamo gdje je to nepostojeće. Bernini se nije mogao roditi u Drnišu ili ne znam gdje drugdje. Prema tome, molim vas još jedanput da budemo svjesni svoje veličine utoliko što ne moramo biti veći od Brunelleschija, veći od Rodina, ravni Rodinu, ravni Michelangelu i ravni Franku Lloydu Wrightu. To nas zapravo još više provincijalizira i stavlja na nas talog koji je ne samo neadekvatan, ne samo neprepoznatljiv, nego i duboko ružan. Hvala lijepa.

Dino Milinović

Kolega Maković je u pravu. Ali mislim da smo isto tako u pravu kad kažemo, mislim da je kolega Maroević rekao, da smo u amplitudama stalno. Ili se precjenjujemo ili se podcjenjujemo. Ovo je pomalo deterministički što sam čuo jer jučer smo čuli zanimljivo predavanje kolege Prančevića o Meštroviću i nešto što me je zapravo poprilično iznenadilo, u kojoj mjeri smo mi zaboravili da nismo mi Meštrovića napravili svjetskim kiparom, recimo u prvoj polovici 20-ih i 30-ih godina, već da su ga zapravo anglosaksonski kritičari uzdigli do genija, odnosno neki ga nazivaju najvećim svjetskim kiparom. Prema tome mi imamo isto tako dužnost znanstveno na neki način istražiti recepciju pojedinih umjetnika. Nema ih puno, naravno, kao Meštrović i najčešće se pretjeruje, tim više što se uvijek popularizira pomalo u ovom svijetu medija gdje je važno dati neki važan naslov – sve će postati svjetsko i treba se tome odupirati, ali recimo ovo predavanje jučer je bilo podsjetnik da se isto tako neki problemi recepcije u povijesti umjetnosti mijenjaju. Mislim da je poslije II. svjetskog rata Meštrović naglo potonuo u toj recepciji, a činjenica je da ga nismo mi proglasili svjetskim kiparom, već ga je anglosaksonska kritika proglasila takvim.

Zvonko Maković

Hvala što je Dino spomenuo. Dalibor Prančević je moj student, moj magistrant i doktorand i vrlo dobro znam što radi i izuzetno ga cijenim. Međutim, Dino je spomenuo nešto što ja često, često citiram a tiče se Meštrovića. Citiram upravo Meštrovićevu prisutnost u anglosaksonskoj sredini 20-ih godina i često sam se pozivao na D. H. Lawrencea i na *Women in love* gdje se Meštrović spominje. On je tada zahvaljujući sasvim drugim, drugačijim, apsolutno drugim kriterijima uzdignut na nivo gdje jest. Izuzetan magistarski rad Irene Kra-

ševac rasvijetlio je neke stvari zašto Meštrović tada jest bio prisutan, ali više nije prisutan. Prema tome, i kriteriji se mijenjaju. Kriteriji nisu apsolutni. Kriteriji podliježu općoj amplitudizaciji ili promjeni. To je njihova vrijednost, zapravo čar i veličina naše struke. Hvala.

Milan Pelc

Htio bih se kratko osvrnuti na još jedan pojam koji je vrlo čest u našoj znanstvenoj disciplini i povijesti umjetnosti općenito. Naime to je pitanje i pojam interpretacije, upravo nadovezujući se na profesora Makovića. Interpretacija zapravo može biti upravo neprikladna ako se primijeni na nekritički i neadekvatan način, pa se od šibenske kupole napravi firentinska kupola, a Juraj Dalmatinac izjednači s Brunelleschijem. Interpretacija shvaćena na ekskluzivistički način primjerena je u prvom redu vrhunskim djelima, spomenicima visoke, najviše kategorije. Sve ovo ostalo što zapravo čini srž, što čini bit, što čini podlogu kulture, što pripada svijetu malih kulturnih činjenica, da tako kažemo, čega nema nigdje drugdje, ni u kojim kulturnim sredinama, što treba čuvati, što treba također uz ostalo i kroz topografiju prikazivati, to sve ostaje izvan interpretacije. Zato mislim da i s interpretacijom treba biti vrlo oprezan i da interpretacija svakako pripada našem poslu, ali da ona ne može dati rezultate ako se u prvom redu ne bazira na obradi činjenica. Tek se kontekstualiziranjem činjenica dobiva odgovarajuća kvaliteta u interpretaciji, a ne bombastičnim i nategnutim uspoređivanjem s onim s čime se ne možemo izjednačiti.

Ivana Prijatelj Pavičić

Htjela sam nešto dodati, prvo za Meštrovića, mada se ne bavim Meštrovićem, ali sam se slučajno evo dotakla njega rađeći na *Schiavonima*. Jučer sam referirala temu o nacionalnim stereotipima vezanim uz Schiavone, *Regionalni i nacionalni identitet u fortuni kritici o Schiavonima*. I kako jučer nije bilo vremena, čitala sam samo 19. st., znači ni 15. ni 16. ni 17. ni 18., a rađeći 20. st. ja sam evo tu potpuno nova u takvom jednom pristupu, recimo, kulturalnih studija koje sam htjela uvesti da samu sebe osuvremenim. Naišla sam na tekstove gdje se Schiavoni u razdoblju 20-ih, 30-ih i 40-ih godina uspoređuju s Meštrovićem. To su vrlo zanimljivi stereotipi na kojima će trebati isto poraditi u našoj struci, povezati modernu umjetnost, književnost onoga doba i samu stariju umjetnost. A ja ću iskoristiti ovu priliku i pitat ću nešto organizatore. Mi smo u kuloarima govorili da na ovom skupu nema konzervatora, danas i jučer i prekjučer. Zanima me, i već sam to rekla jučer kad je bila rasprava o Bolonjskoj reformi, nisu li pozvani nastavnici ili možda jesu, ja ne znam, iz osnovnih i srednjih škola. Znači pozvani smo mi koji smo nekakva najviša razina, bilo da radimo u institutima, fakultetima, muzejima, ali zašto nisu pozvani novinari koji su također naša struka? Mislim da bi oni mogli dati neke vrlo zanimljive kritičke opaske i sudjelovati vrlo dobro u ovim našim raspravama. Hvala.

Irena Kraševac

Organizacijski tijek ovog kongresa išao je tako da su u travnju prošle godine odaslani prvi pozivni letci na adrese svih

ustanova koje su relevantne za našu struku: Sveučilišta u Splitu, Rijeci, Zagrebu i Zadru, na adrese svih konzervatorskih odjela, na Ministarstvo, na adrese svih muzejsko-galejskih ustanova, i to na adresu institucija i pojedinačno, na imena kolega. Zaista smo se potrudili da se što više pozivnih letaka raspaja. Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske kao suorganizator u svojim je biltenima u nekoliko navrata uputilo pozive na kongres na adrese svih članova Društva. S druge je strane u časopisu *Kvartal* također bio upućen poziv. Uz to, uoči kongresa organizirana je konferencija za tisak na kojoj smo zamolili kolege novinare da se u što većem broju uključe i prate kongres.

Ivanka Reberski

Ja bih se samo nadovezala na Irenu i htjela bih reći da su se sada otvorile neke važne teme. Jedna je tema odnos povjesničara umjetnosti prema struci. Taj odziv zapravo je reakcija na to, odnosno vidimo kakav je taj odnos i tko se sve zainteresirao javio i tko je ovdje, a drugo je odnos povijesti umjetnosti i društva, o čemu bi zaista trebalo raspravljati. I treće je zapravo odnos struke i javnosti, odnosno koliko smo mi uopće danas, a to je taj odnos prema društvu, koliko smo mi prisutni u javnim medijima, odnosno koliko javni mediji uopće reagiraju na ono što se u povijesti umjetnosti događa, pa tako i na ovaj kongres.

Maja Nodari

Ispričavam se što drugi put uzimam mikrofon u ruku, ali željela bih reagirati na dvije stvari. Najprije na ovo pitanje pribivanja novinara na skupu. Dugo sam radila na Hrvatskome radiju, radim kao vanjski suradnik i danas, obrazujem ljude, pričam im dubrovačku povijest, dubrovačku prošlost s multizivotnih motrišta. Mogu shvatiti da nismo od jučer, ali opet govorim im i da shvate da nije Dubrovnik tako idealan kako ga mnogi hoće idealizirati. Da je to jedna sasvim obična sredina, samo dobro mišljena u prošlosti, dakako. A što se tiče odziva novinara, pa to je potpuno jasno. Mi ovdje za sada barem ne izazivamo incidentne situacije. Mi smo tako benigni, mi nešto molimo, mi se trudimo, ali mi još nikoga nismo izazvali. Mi nismo prozvali ni Vladu ni predsjednika države ni premijera. Možda da se nekakav incidentan slučaj dogodio, da je netko na Stradunu, odnosno Placi izgradio bide, onda bi novinara bilo ovdje. Tako dugo dok vi ljudima pripovijedate stvari koje su bile lijepe u prošlosti, ali koje su danas tek memorija, pa neće dolaziti novinari na ovaj skup. Ja ovdje znam dvije kolegice među nama, kolegicu Kusin i mislim da sam vidjela kolegicu Cvetkovu. Međutim, mi smo nešto drugo, rekla bih. Toliko o pitanju. Dakle, isključivo i jedino u medijima vi možete kunthistorijsku struku čuti kad je u pitanju incidentna situacija i što kaže kolegica Kraševac, da, Društvo povjesničara umjetnosti i Institut poduzeli su sve, doista. I njima ne smije biti zamjereno. Ali evo, odziv je takav kakav jest. To je jedna stvar. Druga stvar. Pitanje periferije, pitanje centra i provincije. S ovih *in estazis*, rekla bih, tema, silazim u našu, hrvatsku stvarnost. Lijepo je rekao pokojni Vlado Gotovac da je Hrvatska premala sredina, premala država da bi imala provinciju. Mi jednostavno nismo toga kova i toga tipa. Previše je povijesnih gradova gdje ni

strateški razvoj Republike Hrvatske ne spominje da Hrvatska ima toliko povijesnih gradova – i to ne samo u svojem uzorju, ima ih ona i po kontinentu *qualque cosa*, što bismo mi rekli u Dubrovniku. Međutim pitanje odnosa Zagreba kao središta i ostalih provincija. Meni je malo teško govoriti jer dolazim iz Dubrovnika i dio mi je toga identiteta. To mi je druga koža i ne mogu se ponašati kao Miho Pracat i Karlo Kvinto pa reći da sam iz Dubrovačke Republike, pa da mi je to dovoljno da budem zadovoljna u životu, ali mogu na sasvim određen način svjedočiti o tome kako zapravo taj centar i kako ta, uvjetno rečeno, provincija – premda ja mislim da je provincija samo u glavi, da to nije geografsko određenje – zapravo ne komunicira dobro. Evo, npr. u spomenika. Ja ih volim zvati spomenici premda su nas naučili i prisilili da ih pišemo kao kulturna dobra. Dakle, imamo tri vrste zaštite. To je tzv. preventivna zaštita koja ima rok trajanja tri godine, registracija koja ima neograničeni rok trajanja i treća stvar, to je evidencija. To je ono što nije zaštićeno, ali se ipak evidentira. To je dakle klasifikacija svega onoga što ulazi u Registar zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske, osim dakako evidencije. Dakle, preventive i registri, to je ono što čini fond naših zaštićenih kulturnih dobara, odnosno spomenika. E sad, u evidenciji mi imamo po terenu toliko stvari koje zapravo nikada neće postati zaštićene. Naravno da tu govorim i o pojedinačnim, o pokretnim i o nepokretnim spomenicima i da tu govorim dakako o kulturnim krajolicima, o cjelinama. To je ono što je jako važno. Stoga se zaštita posvema, čini mi se, zagubila. Pri izradi ovih sinteznih prikaza umjetničke topografije nužno bi bilo više se povezivati »sa ovijem na terenu ljudima«, kako se to voli zvati, s dijelovima, krakovima struke, s konzervatorskim odjelima. Mi smo zapravo na neki način riznice te pohrane, zapravo ne možemo u praksi iskoristiti do kraja jer mi imamo – grubim birokratskim jezikom rečeno – previše predmeta svakodnevnih, previše stranaka. Mi smo, znate, i povjesničari umjetnosti, mi smo i psiholozi i sociolozi i tješitelji. Nama ljudi često plaču po kancelarijama. Mi smo oni koji sav jad ili svu nemoć ljudi koje država ne subvencionira podnesemo na terenu. Pa valja pružiti nekada obraz, da se na taj konzervatorski obraz pljune, dakako, a opet se ponašati dostojno jednoga državnoga službenika ukoliko cijeni-mo državu u kojoj živimo. Hoću reći, od nas se mogu dobiti mnogi podaci, jedne npr., neću uopće uzimati dubrovačko područje, jedne prekrasne skulpture, razumijete, romaničke iz benediktinskoga samostana Sv. Luce u Šibeniku do skrivenih prekrasnih tajni korčulanskoga područja, pa tako i dubrovačkoga. Evo, ja hoću samo reći, povezivati se što više, povezivati se na unutrašnjim linijama kako bismo lakše negdje imali partnerski odnos prema svijetu. Kako je lijepo rekla kolegica Željka Čorak, kad je jedan, danas već pokojni akademik iz Vrata, iz Pakline sa Šipana prenio onaj luk pa je bilo napisano: »u divljaka luk i strijela«. Na takvim primjercima da sami sebi učinimo reda, mislim da bismo mogli nekako složnije naprijed. Hvala vam.

Ivo Maroević

Evo, nastojat ću biti kratak. Naime, dvije stvari. Čini mi se da treba ići prema tome kako pomoći zaštititi spomenika. Pazite, zaštita spomenika je puno širi problem od povijesti umjetnosti. Toga moramo biti svjesni. Ako toga nismo svjesni, onda se zatvaramo u svoj krug. I drugo još nešto. Predodžba o zaštiti spomenika u društvu je »oni sve ograničavaju«. Pazite, ja govorim o predodžbi. Je li to točno ili nije točno, to je drugo pitanje. Oni ne daju rješenja kako nešto učiniti, nego samo sve ograničavaju. Ja govorim iz jednog iskustva, možda vi to znate, možda ne znate. Ja sam stjecajem okolnosti jedini povjesničar umjetnosti koji je član savjeta za prostorno uređenje države. Zašto su mene odabrali, ja u to nisam ulazio, niti bih sada to htio komentirati, ali predodžba svih ljudi u svim županijama gdje god smo razgovarali o konzervatorskoj službi je da je to služba koja ne zna što bi trebalo napraviti, a koja sve sprečava. Ja se konstantno trudim promijeniti tu predodžbu i čini mi se da bismo mi morali kao povjesničari umjetnosti, i to kao struka nastojati da se taj imidž u društvu promijeni i da pokušamo sugerirati neka rješenja koja bi dovodila do nekakvog rezultata. Ja sam u razgovoru za vrijeme pauze rekao da bih trebao predložiti »akcijski plan«. Metaforički govorim. Nešto gdje bismo mi rekli: za kulturnu baštinu, za njezino očuvanje postoje neke stvari koje imaju prioritet. Pokušajmo vidjeti gdje je to moguće napraviti, pokušajmo vidjeti koji su to novci, je li spomenička renta samo zamjena za budžet, pa prema tome što više raste spomenička renta, to je manji budžet. Po tome nemamo ništa, samo smo još više opteretili korisnike, nego pokušajmo definirati gdje je to i kamo ide. To je moja sugestija. Drugo, vezano uz kunsttopografiju. Rekao bih da u teoriji o informacijama postoje dvije vrste informacija. Postoje znanstvene informacije, postoje kulturne informacije. Znanstvene informacije su čvrste, nepromjenljive, kako bih rekao, one kojima se može baratati. Kulturne informacije ovise o trenutku, o vremenu, o interpretaciji. Pokušajmo razdvojiti te dvije vrste informacija kojima ćemo se baviti. Drugim riječima, konstatirajmo ono što moramo konstatirati bez obzira na interpretaciju, a interpretirajmo ono što mislimo da trebamo interpretirati i pokušajmo naći tu konsenzus. Hvala.

Daniel Premerl

Evo, jedan problem koji mi se često motao po glavi ovih dana, tijekom predavanja, zapravo i tijekom ove rasprave. Stvari kao što su pozicioniranje. Mislim da je gospodin Maroević govorio, a isto ima kakve veze s tradicijama diskontinuiteta, a to je u principu slanje naših radova, naših publikacija u inozemne važne biblioteke. Pritom mislim na sustavno i ciljano jer naravno da naših djela ima po bibliotekama, a kad se to malo više gleda, onda se upravo uočavaju diskontinuiteti ili se uočavaju razne pojedinačne ili privatne akcije bilo u pojedinim povijesnim trenucima dok je netko urednikovao nekakvim važnim znanstvenim časopisom ili dok je netko bio ravnatelj neke važne muzejske ustanove i tako. Tako da mi je iskustvo bilo da sam na razne rupe među našim publikacijama nailazio u bazama podataka važnih povijesnoumjetničkih biblioteka, tipa Rim, Firenca, Venecija

ili Velika Britanija, a pogotovo u stručnim bibliotekama. Znači ne ovim nekim velikim univerzitetskim. U stručnim bibliotekama su često otvoreni pristupi i police koje onda znaju geografski biti razdijeljene i onda je Hrvatska tu pod istočnom Europom. Pokraj Hrvatske u par navrata mi se dogodilo da je Slovenija i ne moram vam reći koliko je ta policica bila bogatija. I tu pogotovo mislim da je važno slati naše znanstvene časopise. Mislim da ih ima tri, ako se ne varam, i da su oni stvarno naša velika baština, a neki izlaze po pola stoljeća. Dakle, u principu apeliram da se nekako sustavnije šalje, pogotovo u biblioteke tipa Venecija, Rim, Beč, Pešta i važna međunarodna središta – britanska, američka, njemačka. Znanstvene i stručne časopise trebalo bi u digitalnom obliku dati u javnost.

Elene Cvetkova

Nisam mislila uzimati riječ na ovom kongresu. Nema ni izlaganje. Međutim, koliko je važna ta tema medija i sve ovo što povjesničari umjetnosti rade, to sam ja na prošlom kongresu na jednom svom izlaganju opsežno izložila. Nema dojam da smo obratili pozornost i zato je zapravo na neki način ovo moje defanzivno ponašanje. Ja naime smatram da se nitko izvana neće založiti za naše probleme ako se mi sami ne založimo. U svom sam se izlaganju založila da se sam studij povijesti umjetnosti – možda to omogućava ovaj bolonjski način naobrazbe – da se oni koji se budu opredijelili iz naše struke da rade u medijima morali bi se u završnici svoga obrazovanja pripremiti i za taj posao. Ja sam među onim prvima, kako bih rekla, početnicima koji su stjecajem okolnosti bačeni da rade u medijima, s obzirom na to da nismo dobili nikakvo zaposlenje, negdje smo morali raditi i prvi smo zapravo nekoliko nas koji su stjecajem okolnosti radili u javnim glasilima. Bile su to porođajne muke. Bili smo dobri studenti, volimo svoju struku, ali smo istodobno željeli zainteresirati i širu zajednicu za naše probleme. Ovisilo je o nama samima koliko ćemo zainteresirati redakciju, urednike. Hoće li naša tema doći i zapravo biti uvrštena u program kulturnih rubrika gdje smo radili. Danas, od onog vremena kad smo mi počeli raditi do danas – situacija se jako izmijenila. Tada je radilo – koliko ja znam – samo dvoje povjesničara umjetnosti i jedva su ih primili u radni odnos. Sada, međutim ne postoji kulturna redakcija, pa bilo u elektronskim medijima ili ovim klasičnim medijima, gdje nema povjesničara umjetnosti u sastavu kulturnih rubrika. Međutim, imam dojam da je mnogo slabije plasirana ta naša tematika i sada se postavlja pitanje tko je od mlađih kolega pratio ovaj kongres sustavno. Ni na prošlom kongresu nisam dobila dojam da se netko interesira za taj posao. Kao što je potrebno obrazovati konzervatore, isto tako i ljude koji će se našom strukom, našom naobrazbom baviti, kako bih rekla, afirmacijom problematike povijesti umjetnosti u javnim medijima.

Vesna Kusin

Nastavit ću se na Eleni. Ne dijelim baš njezino mišljenje jer vrijeme nam odmiče i odnosi u medijima danas su bitno promijenjeni. Do te mjere promijenjeni da zapravo nema mjesta više za tako usko specijalizirane ljude kao što su povjesničari

ri umjetnosti koji će promicati neke ideje i boriti se zapravo za baštinu koja nam je u ovom trenutku tranzicija i globalizacije, mislim, ugroženija više nego ikada. I to baštine u kompletnom njenom opsegu, dakle od one arheologije koju još istražujemo do suvremene arhitekture kojoj brišemo trag u ovom našem prostoru, umjesto da taj trag ostavi naše vrijeme. Prema tome imamo jako puno razloga da se nad svime zamislimo i da razmišljamo o tome koliko smo mi svi zajedno, ne mediji, ne gledati na medij tko će nas sad u mediju zastupati, nego koliko smo mi svi zajedno zainteresirani da nešto učinimo. Ovaj skup pokazuje tko je sve zainteresiran, a tko nije zainteresiran s obzirom na broj poziva koji su otišli i da vidimo iz kojih institucija su ljudi došli ili nisu došli i je li ta nezainteresiranost i posljedica svega što se u prostoru zbiva. Naravno da se može, što je rekla Maja Nodari, neće nitko tu pisati jer nema ekscesa. Oprostite, ja ovdje vidim strašno puno ekscesa, a ja nisam mogla čak sve pratiti zbog poslova, ali ima strašno puno ekscesa. Da li ćemo mi od toga napraviti eksces... Oprostite, ako se s Dubrovnikom događa to što se događa, pa to je više nego eksces. Ako nam jedan grad umire pred očima, pa to je strašno. Ako će nam se dogoditi pelješki most na način kako će se dogoditi s tim pilonima u mulju, devastirati zapravo prostor Pelješca, o kojemu uopće nismo razgovarali, pa to je više nego eksces. Dakle može se napraviti eksces, samo je pitanje do koje mjere će mediji za to biti zainteresirani. Ali ja mislim da svi zajedno moramo nešto raditi. Pa onda i na takav način zainteresirati medije u kojima je prostor sužen do maksimalnih granica jer su mediji pali na najniže grane od kada ja pamtim, a radim 30 godina u medijima. I prostor je zapravo zatvoren, osim u takvim situacijama. Jer isto više nikoga ništa ne zanima. U tom smislu ćemo izbrisati naš prostor i kulturni krajolik za koji bi se trebalo znati boriti upravo u ovim pristupnim pregovorima, da tako kažemo, ali su svi već bacili oko da to sve devastiraju do maksimalnih granica. Dakle, pitanje je na nama.

Milan Pelc

Podsjetio bih na jedan zaključak s prošlog kongresa. Na prošlom kongresu je donesen zaključak da će konzervatori učiniti nešto da se osnuje Društvo konzervatora Hrvatske. Mene sad zanima: je li nešto u tom smjeru učinjeno? Da se barem na taj način stvori forum koji ima neki autoritet i koji može možda nešto više učiniti od pojedinačnih konzervatora. Da li itko može dati odgovor na taj zaključak? Na to pitanje. Da ne donosimo ponovno zaključke koji neće imati nikakvog ostvarenja.

Drago Miletić

Ma shvatite da se dogodila feudalizacija Hrvatske! Ona je niz sitnih feuda, sve sitnijih i sitnijih na kojem su glave kao harači. Konkretno, ja ću vam sada opisati. U veljači je osnovan novi Konzervatorski odjel u Bjelovaru. Nakon 15 dana najavila se gradonačelnica da će doći u ured k njima u posjet. Došla je s hrpom novinara i održala konferenciju za tisak u Konzervatorskom odjelu u Bjelovaru. Osjećala se tamo kao doma. Možete si sada misliti kako mogu ti kolege, kada nitko iza njih ne stoji – a tamo su sada trenutačno dvo-

je, troje – zastupati neke čvrste konzervatorske stavove. Nema šanse. Iza konzervatora apsolutno nitko ne stoji. Osobito ako se počnu stvari talasati. Prema tome, bitno bi bilo napraviti jedan hrabar krupan korak nazad. Vratiti se 15 godina unazad i reorganizirati službu. Pazite, kakva vam je to služba ako na vrhu maksimalno velikim slovima piše Ministarstvo kulture, a dolje nešto sitno nekakav konzervatorski odjel u ne znam kojem gradu? Služba je izgubila dignitet. Ovo što nema kolega konzervatora, to samo potvrđuje da je to jedna apatija u službi, jedna totalna apatija i nemojte ih previše osuđivati, oni se ne mogu sami organizirati, reorganizirati. Njima se mora pomoći i jedini je način da Društvo povjesničara umjetnosti to potakne, dade inicijativu da se nešto učini.

Franjo Dulibić

Dakle, ukoliko možemo to sažeti, a to bi bio možda jedan od zaključaka, zapravo apel za reorganizaciju konzervatorske službe. Ali s druge strane mislim da bi zapravo pomoglo i da na neki način apeliramo da se i konzervatori doista ponovno osnuju, odnosno Društvo koje se bilo ugasilo. Mi smo previše podijeljeni i doista kvalitetne udruge, društva, koje bi zastupale interese pojedinih dijelova struke moraju postojati. Ako postoji Muzejsko društvo, ako postoje različiti oblici... Mislim da će bez toga teško moći zastupati svoje interese.

Dino Milinović

Mislim da su nas novinari, kolegica Kusin, doveli zapravo do one točke gdje doista imamo nešto za ponuditi medijima jer vidim da je u par proteklih intervencija spomenut odnos Ministarstva kulture prema našoj struci, odnosno i prema konzervatorskoj službi. Ja ne znam da li treba govoriti o reorganizaciji. Mi smo stalno u nekakvim reorganizacijama, mislim da to više nema smisla. Ono što ima smisla je reagirati i zato kad kaže kolega Miletić da konzervatori šute, možda šute doista jer struka ne staje iza njih u trenucima kad treba stati. Pred tjedan-dva imali smo slučaj s Trogirom, s Konzervatorskim odjelom Ministarstva kulture u Splitu gdje je jedan veliki stručnjak, veliki povjesničar umjetnosti Joško Belamarić dobio po prstima od tajnika, odnosno pravnik u Ministarstvu kulture. S time da je sasvim ispravno rekao da on ne može uvoditi reda u stvari gdje politika mora uvesti reda na lokalnoj razini i nacionalnoj razini. Prema tome, ja mislim da smo dovoljno jasno rekli u nekoliko intervencija da način na koji Ministarstvo kulture na neki način uređuje tu službu, a promijenilo je isto tako jednog eminentnog stručnjaka na čelu Konzervatorskog odjela u Puli, promijenilo je isto tako jednog dobrog stručnjaka, mislim, na čelu Konzervatorskog zavoda u Rijeci... Mi šutimo. Prema tome, ako mi možemo jedan zaključak donijeti, onda je to taj.

Jelica Ambruš

Sve ovo što danas govorimo, govorili smo i na prošlom kongresu. Vratili smo se svi svojim radnim mjestima zaokupljeni svojim temama i danas smo se opet našli, naravno, svi ogorčeni statusom naše struke. Podsjetila bih da smo u zaključcima prošlog kongresa donijeli vrlo, vrlo konkretne,

kako kaže profesor Maroević, i akcijski plan, pa bismo trebali malo pogledati što smo od tada u tom pogledu napravili. Naravno da nam ne može biti ništa bolje jer taj akcijski plan mi nismo realizirali. Ništa nismo učinili. A ovo što kolega nema ili što su neki kolege danas ili ovih dana već i proplakali na ovom kongresu u odnosu na stanje u našoj struci, i ja bih rekla da je to dokaz statusa naše struke u društvu koje je, ja mislim, na samom dnu. Smatram da je naša državna uprava, pa naše ministarstvo iznad nas u hijerarhiji, da su oni jednostavno preuzeli sve kompetencije, da se nas više gotovo ništa ni ne pita, da nas se sve manje uvažava. Ja se zalazem da, ono što je profesor Maroević podsjetio, taj akcijski plan, nekoliko ljudi, nekoliko najviših autoriteta u našoj struci, sjedne četvero, petero ljudi, naravno, onih koji nisu u državnoj službi, koji neće moći dobiti otkaz nakon toga, i da naprave plan kojim ćemo mi onda malo agresivnije ići u medije, tražiti svoj bolji status u okviru našeg društva. Hvala.

Zlatko Uzelac

Pozivam se na ono što je govorio kolega Miletić i mislim da je to dovoljno argumentirano, da ovaj kongres protestira protiv stanja u kome se trenutno nalazi služba i organizacija službe zaštite spomenika u Hrvatskoj. Depresija koja je nastala je posljedica, između ostalog, radikalne marginalizacije upravo povjesničara umjetnosti unutar te struke. Uzdizanje nekih drugih struka koje su došle na mjesto povjesničara umjetnosti... To što nema ovdje mjerodavne osobe nije nimalo čudno. Vjerojatno se bavi vježbanjem ronjenja na Bundeu. Sada je kao važnija stvar, ali mislim da moramo konstatirati da je marginalizacija povjesničara umjetnosti u okviru službe zaštite između ostalog dovela do teške ne samo depresije nego dezorganizacije i mislim da, što se mene tiče, siguran sam u jedno: da nikada ili gotovo nikada od svojih početaka ta služba nije bila u tako tragičnom stanju kao što je danas. Ona je na silaznoj putanji, ona je na jednoj teškoj nizbrdici koja će završiti tamo gdje već možemo znati, a to je u potpunoj birokratizaciji zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj koja je već u potpunosti na djelu. U okviru toga upravo je na djelu atak na najistaknutije kolege povjesničare umjetnosti koji još rade u toj službi. Onih nekoliko kojih je preostalo. Taj atak je organiziran namjerno, sistematski i on je sam posljedica ovakvog stanja i ideje pretvaranja službe zaštite isključivo u upravni postupak. Molim lijepo, ako je to posljedica zakonskog rješenja, što će nadoknaditi ono što je od početka službe zaštite ovdje trebalo biti? Predlažem da ovaj kongres donese takav zaključak jer je on najbitnija točka u stanju struke u ovom trenutku.

Milan Pelc

Nadovezujem se kratko na ovo što je Zlatko rekao. Naime, pitam se zašto kolege koji su vodeći, eminentni povjesničari umjetnosti i konzervatori nisu sada ovdje s nama. Zašto se jače ne povezujemo? Htio bih da zaključimo kako je potrebno da se struka jednostavno jače drži zajedno. Da oni koji su direktno pogođeni različitim nedostacima unutar sustava budu ovdje s nama, da također s nama surađuju, zajedno s nama stvaraju zaključke i da zajedno s nama porade na promjeni stanja, a ne da mi sada apeliramo u ime nekoga koga

ovdje nema. U redu je da mi to radimo, ja sam za to, ali mislim da nije korektno ponašanje onih koji su direktno uključeni, odnosno pogođeni, a ne pojavljuju se tamo gdje bi zapravo trebali, na forumima struke.

Ivanka Reberski

Ako smo se dogovorili oko zaključaka, a ja mislim da će oni biti sasvim izuzetni i dobri, onda bismo sada mogli prijeći na dogovor oko organizacije sljedećeg kongresa. Naime, organizacija prvog kongresa, njegovo iniciranje, njegovo pokretanje, koje je krenulo iz Instituta za povijest umjetnosti u zajedništvu s Društvom povjesničara umjetnosti, sada se eto već drugi put realizira, ali ono što nas ne zadovoljava jest taj veliki rok od pet godina. Predlažem da sljedeći kongres bude za dvije godine. I drugo: tko će biti nositelj organizacije, tko će organizirati sljedeći kongres i tko će biti koordinador. Kad to imamo, onda znamo da će se on održati za dvije godine. O temi neka razmišlja koordinador i onaj tko će ga organizirati. Institut za povijest umjetnosti je organizirao dva kongresa, kažu da nije neophodno da organiziraju i treći. To baš nije mali zalogaj i mali zadatak, a evo ja mislim da imamo i prijedlog za organizatora sljedećeg kongresa.

Vladimir P. Goss

U zajednici i suradnji s Društvom povjesničara umjetnosti Hrvatske i s Institutom za povijest umjetnosti Odsjek za povijest umjetnosti Sveučilišta u Rijeci će s vašim odobrenjem i pristankom vrlo rado organizirati sljedeći kongres početkom svibnja 2008. godine na Rijeci.

Ivanka Reberski

Kao glavnog koordinadora predlažem profesora Vladimira P. Gossa, a organizacijski dio kongresa dogovorit će kolege u Rijeci.

Vladimir P. Goss

Za koordinaciju predlažem profesoricu Ninu Kudiš, ali vidim da se javlja i naša pročelnica za riječ, pa bih molio i nju da nam se obrati.

Marina Vicelja

Zahvaljujem. Htjela bih dodati samo jednu malu dopunu. Ne samo Odsjek za povijest umjetnosti nego i Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke, Istre i Primorja također će se uključiti kao organizator.

Ivanka Reberski

Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske je matična, krovna organizacija i bit će nam vrlo drago i s velikim zadovoljstvom prihvaćamo suradnju Društva, ali htjela bih dodati još nešto. Mislim da je na ovom kongresu upravo grupa riječkog fakulteta pokazala i dokazala da je sposobna organizirati takav kongres. To je jedna sjajna ekipa mladih ljudi i ja bih to zaista dala kao primjer onoga kako bi struka trebala djelovati. Inače bilo je tu nekih nezadovoljstava zbog odsutnosti nekih kolega koje nismo ovdje spominjali, niti ćemo ih spominjati, ali ja bih zapravo izrazila veliko zadovoljstvo jer ovdje vidim mlade ljude. A to je bitno. To je najvažnije od svega.

Ono što bih ja uputila kao već zaista među najstarijima ovdje ovoj mladoj generaciji da ne ide stopama starijih, nego da se pokuša homogenizirati i da pokuša djelovati zajednički. To bi bila moja poruka mladima.

Željka Čorak

Želim vam pročitati elementarni prijedlog zaključaka, s obzirom da me rad u medijima naučio stanovitoj brzini.

1. Povijest umjetnosti je disciplina koja se izravno bavi jednim od najznačajnijih nacionalnih resursa – prostorom i spomenicima u njemu.
2. Povijest umjetnosti posvećuje se tumačenju vremena i njegovih svjedočanstava u prostoru.
3. U uvjetima tranzicije resursi prostora i svjedočanstva vremena u njemu krajnje su ugroženi političkim i ekonomskim voluntarizmom.
4. Kao jedan od prioriteta, struka zahtijeva maksimalno društveno uvažavanje i debirokratizaciju službe zaštite spomenika.
5. Budući da uspjeh u planiranju prostora, što znači nacionalne budućnosti, ovisi o senzibilizaciji i kompetenciji javnosti, plediramo za prisutnost povijesti umjetnosti kao odgojne discipline na svim razinama školstva i njegova proširenja u medijima.
6. Zahtijevamo također najviša moguća ulaganja u obrazovnu infrastrukturu i u proizvodnju mladih stručnjaka koji će nas vezati sa suvremenim strukturama svijeta.

Irena Kraševac

Čestitam ovako ekspeditivnom donošenju zaključaka. Mislim da je to zaista bilo sjajno i da je to točka i vrhunac samog kongresa. Zahvalila bih se Organizacijskom odboru, glavnim koordinatorima Ivanki Reberski i Milanu Pelcu, svim sudionicima kongresa na vrlo lijepoj suradnji i zaista će se ta suradnja nastaviti dalje jer će svi tekstovi biti objavljeni integralno u zborniku koji počinjemo pripremati nepo-

sredno nakon kongresa. Zahvaljujem se svim slušačima, svim kolegama i nevezano o struci svima koji su bili zainteresirani da ovih dana budu ovdje s nama u prostoru Muzeja Mimara, koji su zaista revno pratili sva izlaganja, svima koji su diskutirali u raspravama. Mislim da je to također jedna od svjetlijih strana ovog kongresa. Zahvaljujem se svim voditeljima sekcija, zahvaljujem se svim našim mladim budućim kolegama, studentima Odsjeka za povijest umjetnosti koji su ovdje bili vrlo revni demonstratori ovih dana. Zahvaljujem se znanstvenim novacima iz Instituta koji su također pratili kongres kako bi se njihovi članci i osvrti o kongresu pojavili u časopisu *Kvartal*. Zahvaljujem se fotografima Instituta koji su isto tako popratili ovaj događaj. Zahvaljujem se svim kolegama iz Instituta koji su mi nesebično pomagali u organizacijskim poslovima, posebice kolegici Mirjani Repanić Braun. Zahvaljujem se tehničarima Media plusa koji su diskretno u dvorani pratili da sve bude u redu vezano uz tehniku. Zahvaljujem se kolegama iz Muzeja Mimara koji su nam omogućili gostovanje u njihovom prostoru. Zahvaljujem se medijima koji su ipak pratili kongres, a tu naročito apostrofiram kolegicu, ovdje prisutnu Ružicu Šimunović koja je u nekoliko navrata u svojim emisijama davala najave kongresa i koja će sigurno to najadekvatnije i najbolje popratiti. Dakle, ispričavam se svima koje u mojem kratkom obraćanju vama nisam uspjela spomenuti, ali evo još jedanput od srca veliko hvala svima koji su se odazvali, koji su surađivali i koji su sudjelovali i mislim da je to na neki način i nevezano uz ovaj službeni dio kongresa, uz ove referate koji su bili izlagani, isto tako jedno veliko druženje, jedno važno druženje u prostorijama muzeja, u kafiću, sklapanje poznanstava, kontakata, pa i prijateljstava i na kraju konca je to na neki način generacijsko prožimanje struke i upoznavanje starije generacije s mlađom, »spajanje slike i tona«, dakle mnoge vas čitamo, ali sada vas i vidimo i čujemo. Mislim da je to jako, jako važno. I da je to također jedna od onih svjetlijih strana kongresa kojih se treba držati. Zahvaljujem svima koji su došli i sudjelovali.